

University of Groningen

Bij nader inzien, de Nederlandse buitenplaats

Ronnes, Hanneke

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2020

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ronnes, H. (2020). *Bij nader inzien, de Nederlandse buitenplaats: Tussen herinnering, vergetelheid en ongemak.*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

**BIJ NADER INZIEN,
DE NEDERLANDSE BUITENPLAATS
TUSSEN HERINNERING,
VERGETELHEID EN ONGEMAK**

Prof.dr. Hanneke Ronnes

Oratie uitgesproken 26 november 2019,
Rijksuniversiteit Groningen

Bijzondere Leerstoel Historische Buitenplaatsen en
Landgoederen, Stichting Van der Wyck-de Kempenaer

I

Geachte mevrouw de rector, geachte aanwezigen,

De *Burgen* en *Schlösser* in Duitsland, de *castles* en *country houses* in Engeland en de *manoirs* en *châteaux* in Frankrijk passen naadloos in het nationale historische discours van deze landen. Het kasteel is het *pars pro toto* voor de Duitse middeleeuwen; voor Groot-Brittannië geldt dat ‘Englishness’, het veronderstelde wezen van Engeland, sterk verbonden wordt met *the country house*; in Frankrijk behoren kastelen, paleizen en buitenplaatsen eveneens tot het hart van het nationale *patrimoine*. Het Nederlandse erfgoed daarentegen wordt gevormd door de grachtenpanden van stedelijke regenten, VOC-handel in porselein en specerijen, zeventiende-eeuwse schilderkunst, inpolderingen en molens. Het kasteel en de buitenplaats hebben nauwelijks een plek in ons nationaal geheugen.

Deze historische amnesie is, zo hoop ik aan te tonen, eigenaardig – vooral ook omdat de vermeende hoogtepunten in het Nederlandse nationale verleden in alle gevallen een relatie hadden tot de buitenplaatscultuur: juist de inpolderingen werden buitenplaatslocaties en het waren regenten en stadsburgers die een buitenplaats wisten. De bouw van deze herenhuizen werd vaak betaald met winsten uit overzeese handel. Hoogtepunten uit de Hollandse schilderkunst kregen niet alleen een plek in stadshuizen, maar ook op buitens, en niet zelden lieten kunstenaars zich inspireren door het buitenleven (afb. 1).

1. Hendrik Weymans, eigenaar van de buitenplaats Kilwijk bij Dordrecht, en zijn familie. Hendrik en zijn zoon Willem bestuderen een schilderij. Aan de muur hangt een ander schilderij waarop het arcadische buitenleven is afgebeeld (*olieverf op paneel, Abraham van Strij I, 1816*)

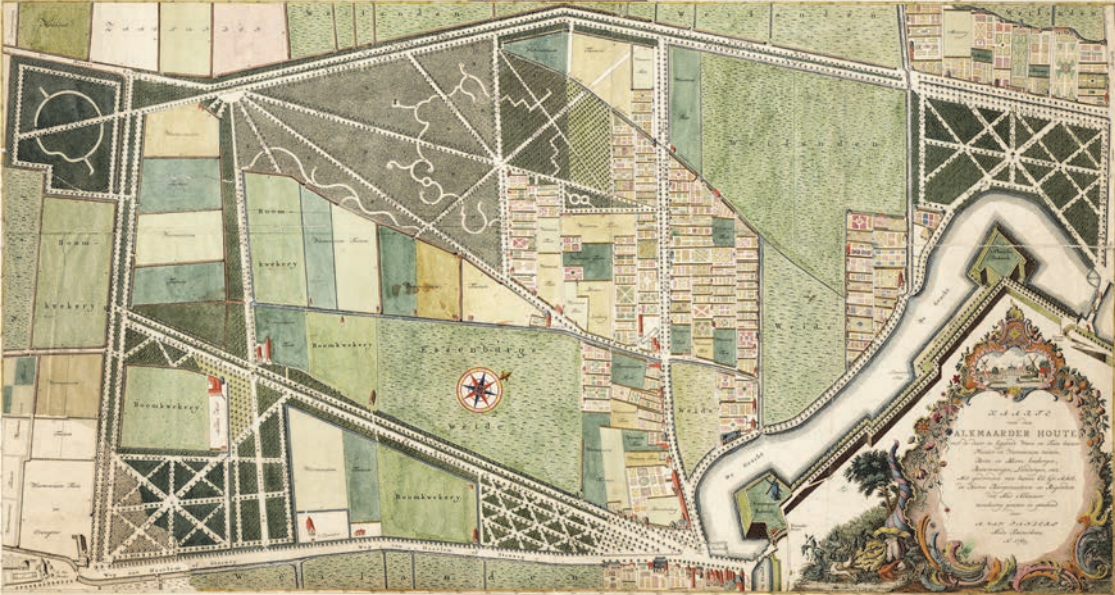
In de zeventiende en achttiende eeuw ontstonden rondom en ook tussen de vele steden – vooral aan de kust, van Zeeland tot Groningen – talloze buitenplaatsen, vaak hele clusters. Juist door deze grote aantallen was de buitenplaatscultuur in de laat-zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek in Europees perspectief een indrukwekkend fenomeen. Een Engelse reiziger die eind achttiende eeuw Holland bezocht vergaapte zich, staand op de stadswallen van Delft, aan wat hij zag: ‘a profusion of fine gardens and orchards ... [and] neat little country-houses, as they are termed’ (afb. 2).¹

Historici en kunsthistorici die onderzoek hebben gedaan naar de buitenplaatscultuur van de Republiek, zijn het erover

2. Twee fragmenten van een kaart van Delfland. Parallel aan de kust, dichtbij Den Haag (boven), bevinden zich twee lange stroken met buitenplaatsen. Rondom Delft (links) ligt een groene zone met tuinen en (kleine) buitenplaatsen (*gravure, Gebroeders Cruquius, 1712*)

eens dat deze zich onderscheidde door de grote hoeveelheid buitens.² Hoe kan, tegen de achtergrond van de alomtegenwoordigheid van de buitenplaats, de betrekkelijke verwaarlozing van dit type erfgoed binnen ons nationale narratief verklaard worden, en wat zijn de gevolgen? Daar wil ik vanmiddag over spreken.

3. Detail van een kaart van de Alkmaarder Hout met tussen de breed opgezette wandelpaden siertuinen, boom- en bloemkwekerijen, weiden en warmoes- of groentetuinen (*gravure, Jan van Jagen, 1767-1768, naar een tekening van Albert Janszoon van Panders, 1765*)

Het buitenplaatslandschap van de Republiek begon aan de randen van de stad. In de Alkmaarder Hout, grenzend aan de singel, lagen relatief kleine tuinen, tussen de breed opgezette wandelpaden en boom-, en bloemkwekerijen, weiden en warmoes- of groentetuinen (afb. 3). De percelen bestonden meestal uit een nuts- en siertuin en een tuinhuis, met daarin – zo vermeldt een vroeg-achttiende-eeuwse boedelinventaris – banken en stoelen, servies, koffiekkan en een ‘secret koffer’.³ Het waren tuinen van de middenklassen die hier niet bleven overnachten, hoewel sommigen hun tuinhuis gebruikten voor buitenechtelijke affaires. Zich veilig wanend achter hoge hekken of schuttingen werd in 1733 een overspelige bakker betrapt door zijn vrouw en twee van haar vriendinnen, die door een kier in de tuindeur de bakkers geliefde in onderkleding het tuinhuis uit zagen komen.⁴

De Alkmaarse elite bezat doorgaans een grotere buitenplaats verder weg, bij Heiloo, in de Beemster of de Zijpe.⁵ Dat was echter geen wet van Meden en Perzen. Ook rond de singels lagen grotere buitens, zoals Bellevue, de buitenplaats van de zus van Maria Tesselschade, in een rijtje van grotere

4. Stadsplattegrond van Leeuwarden, met linksboven in een van de bastions de stadhouderlijke tuin en rechtsonder de boomgaarden en siertuinen buiten de singels (gravure, Frederick de Wit, 1644, naar kaarten van Joannes Blaeu en Johannes Janssonius)

buitenplaatsen in de Hout. Hoezeer ze ook in omvang en uitstraling konden verschillen, zowel de bescheiden tuinen als de volwaardige buitenplaatsen maakten deel uit van het fenomeen van de 'Grote trek naar buiten'.

5. Detail van de Hottinger kaart van de stad Groningen en het gebied rondom de stad, 1788-1792, met tuinen net buiten de singels en enkele grotere buitenplaatsen verder weg van de stad

Ben Olde Meierink heeft recentelijk overtuigend aangetoond dat het eigendom van een *maison de plaisance* naast een stadshuis of kasteel al in de zestiende eeuw bestond in onze contreien, maar pas in de eerste helft van de achttiende eeuw domineerde de buitenplaats het landschap, zoals bij Den Haag.⁶ Een Fransman die rond 1700 van Delft naar Den Haag reisde, zag overal waar hij keek buitenplaatsen: ‘Tout y est plein de maisons de plaisance, de promenades, & de jardins délicieux’.⁷

Maarten Prak berekende dat de Leidse elite in 1743 meer buitenplaatsen dan koetsen bezat: 68 in totaal. Dat werden er in de decennia erna alleen maar meer.⁸

De plattegrond uit de jaren 1640 van Leeuwarden (afb. 4) laat de stadhouderlijke tuin zien binnen de stadsmuren in een van de bolwerken en boomgaarden en siertuinen net buiten de singels. Ook verder weg van de stad ontstonden in de tweede helft van de zeventiende en de achttiende eeuw in Friesland heel veel buitenplaatsen. Groningen vertoont hetzelfde beeld met buitenplaatsen zowel dichtbij als verder weg van de stad. Soms was er sprake van hele clusters van buitens zoals in het geval van de veenborgen in de ontginningsgebieden (afb. 5).

Ook de in 1629 drooggelegde Watergraafsmeer functioneerde als een groene uitvalsbasis voor stadsbewoners – niet als een gordel om Amsterdam heen, maar als satelliettuin op een half uur lopen van de stad. De polder was even groot als Amsterdam zelf (afb. 6). Landlopers en honden waren hier niet welkom, maar de inwoners van Amsterdam wandelden op de dijken, speelden op de maliebaan, en dronken na afloop een glaasje in het Maliehuis (afb. 7). Eigenaren of huurders van grotere huizen spendeerden de zomers in de Meer.

8. Detail van een kaart van Loenen aan de Vecht. Langs de Vecht lag een haast eindeloze reeks buitenplaatsen (gravure, C.C. van Bloemswaerd, circa 1740)

De Amsterdamse trek naar buiten was zonder twijfel spectaculair. Exacte cijfers zijn moeilijk te geven, want het aantal buitens fluctueerde en de definities al evenzeer, maar we mogen uitgaan van een totaal van ongeveer 500 buitenplaatsen in de Beemster, langs de Amstel, het Gein en de Vecht, en in 's-Graveland en Kennemerland. De Engelman Frederic Hervey hield het erop dat de buitenplaatsen rondom Amsterdam simpelweg 'innumerable' waren.⁹

Pagina 10:

6. Kaart van Amsterdam met rechtsonder de Watergraafsmeer (gravure, Pieter Mol, 1770)

7. Detail van een kaart van de Watergraafsmeer, waarop tuinen, huizen en paviljoens staan afgebeeld. Centraal ligt de Maliebaan met aan het einde van de baan het Maliehuis (gravure, Daniël Stopendaal, circa 1725)

9. Het huis Rupelmonde aan de Vecht (aquarel, Hermanus Numan, 1754-1820)

Buitenlandse bezoekers zagen lagen langs de Vecht ‘all the way (...) fine country houses’ (afb. 8 en 9).¹⁰ Sterker nog: de hele route van Utrecht tot Amsterdam leek, aldus een Duitse reiziger, één grote aaneengeschakelde tuin.¹¹

Van een andere schaal en orde was de conglomeratie buitenplaatsen van de hofkring rond stadhouder-koning Willem III. Deze concentreerde zich niet in de stedelijke kustgewesten, maar aan de randen van de Veluwe (afb. 10). De huizen en tuinen waren hier aanmerkelijk groter. Op de Veluwe, maar ook in Utrecht en Overijssel, schoof de jonge buitenplaatscultuur van de Republiek over oudere kasteel-landschappen.

10. Gezicht op het huis De Voorst te Eefde, gebouwd in opdracht van Arnold Joost van Keppel (1670-1718), graaf van Albemarle, favoriet van stadhouder-koning Willem III (*ets en gravure, toegeschreven aan Bastiaen Stopendael, 1697-1718*)

Met de bouw van zo veel buitenplaatsen in korte tijd veranderde het landschap ingrijpend; de omgang met het platteland, en de letterlijke gang erdoorheen, bewoog mee. De nieuwe ‘plaatsen van vermaak’ wekten nieuwsgierigheid. Ze waren mooi, soms potsierlijk, en altijd aangekondigd door de, volgens buitenlandse reizigers, typisch Nederlandse bomenrijen.¹² Ze trokken ook de aandacht van lokale voorbijgangers en al snel werden ze ‘bestemmingen’ (afb. 11).¹³

Buitenplaatsen pasten bij de vroegmoderne wandelcultus waar Erik de Jong uitgebreid onderzoek naar heeft verricht

en buitenplaatsen voedden deze cultus. Jan Holwerda berekende op basis van gastenboeken dat soms wel meer dan honderd mensen tegelijk in het landschapspark Beekhuizen van de Gelderse edelman Johan Frederik Willem van Spaen verbleven.¹⁴ Ze liepen langs watervallen, vijvers, heuvels, een Chinese tempel, een grot en een kluzenaarshut (afb. 12).

In deze laatste hut woonde, ontdekte Heimerick Tromp, een echte kluzenaar die, naar het schijnt, na verloop van tijd vervangen werd door een houten pop. Als de deur openging, boog de pop zijn hoofd – met dank aan de boswachter die het mechaniek bediende – en wees met zijn arm op een doods-kist

11. Duinrell met koetsen die af en aan rijden, met rechts voor het huis een drietal dat de buitenplaats bewondert. Buitenplaatsen werden drukbezocht als wandellocatie, sociale ontmoetingsplek en proto-museum (ets, Pieter Schenk, 1701)

12. Grote waterval bij kasteel Biljoen, gelegen nabij Velp (ets, Christian Henning, circa 1756-1822)

waarop de woorden 'Memento Mori' stonden geschreven. Dat laatste moest kennelijk iedere twijfel aan de betekenis van de doodskest uitbannen.¹⁵ Op borden langs de wandelpaden konden wandelaars verzen van Franse pastorale dichters en een enkele Nederlandse auteur als Elisabeth Post over 'zielevreugde' en de 'heilstaat' lezen die de natuur in het algemeen en deze plek in het bijzonder konden bewerkstelligen.¹⁶ Veel bezoekers bleken evenwel weinig behoefte te hebben aan de zogenoemde 'stille bespiegelingen'. Steeds opnieuw werden bordjes vernield en 'onbetamelijke' aantekeningen toegevoegd aan de verzen, aldus de teleurgestelde eigenaar.¹⁷

13. Zicht op een aangelegde tuin. Bezoekers van de buitenplaats gaven hoog op van de tuinman als gids, in scherp contrast met andere personeelsleden zoals de dienstmeid op wie na afloop van de rondleiding veelvuldig werd gefoeterd (gravure, Jacob Folkema naar een tekening van Monogrammist JHK, 1702-1767)

De interesse in de buitenplaatsen bleef evenwel bestaan en dat gold niet alleen voor de grote of beroemde tuinen en parken. Overal werden sleutels gevraagd, kregen tuinmannen aanbevelingsbrieven in handen gedrukt en dienst-

meiden wat munten toegestopt in ruil voor een bezoek aan de buitenplaats (afb. 13).¹⁸

Niet slechts de tuinen waren de moeite waard. In Zeeland deden, zo stelt Martin van den Broeke, de interieurs van buitenplaatsen in het midden van de achttiende eeuw nauwelijks meer onder voor die van stadshuizen.¹⁹ In Friesland was de inboedel van een buiten, aldus Yme Kuiper, soms net zo veel waard als het huis zelf. In St. Annaparochie werd in de achttiende eeuw aan de buitenplaats van Duco van Haren een extra vleugel gebouwd voor een grote verzameling schilderijen en prenten.²⁰

14. Afbraak van het huis Weltevreden bij De Bilt (*tekening, Cornelis van Hardenbergh, eerste kwart negentiende eeuw*)

II

In weerwil van de dominante aanwezigheid van de buitenplaats in het landschap en de reis- en wandelcultuur, zette de teloorgang, vooral in het westen en noorden, na 1800 snel in. Waarom was dat zo, en waarom is de herinnering aan de buitenplaatscultuur van de Republiek zo vlug vervaagd? Er zijn, zo betoog ik, twee grote perioden van vergeten geweest: de laatste decennia van de negentiende eeuw en de tweede helft van de twintigste eeuw.

De eerste fase van vergeten wordt ingeluid door een grootschalige sloopcampagne die al eind achttiende eeuw op gang kwam (afb. 14). Veel buitenplaatsen waren toen honderd jaar oud: te jong om historisch te zijn, te oud om te voldoen aan de heersende smaak. Buitenlandse reizigers beginnen nu te pruttelen en noemen sommige buitens langs de Vecht 'old-fashioned'.²¹ Nogal wat huizen zijn bouwvallig. De politieke en economische toestand in deze periode bevordert de situatie niet. Veel eigenaren besluiten hun buiten van de hand te doen – bijna altijd met sloop tot gevolg.

Het sloopprogramma in de negentiende eeuw was zo omvangrijk dat als we nu één buitenplaats zien, we er negen bij moeten bedenken. Zien we er drie, dan waren dat er ooit dertig – zo blijkt uit cijfers van auteurs als Roel Mulder, Yme Kuiper, Fred Vogelzang en Martin van den Broeke (afb. 15).²² De onttakeling was het grootst dichtbij de steden, maar ook op het platteland verdwenen ze, zo schreef de Leidse historicus P.J. Blok een eeuw geleden al, en werden ze weide- of bouwland.²³

15. Kaart van buitenplaatsen in de omgeving van Amsterdam, vervaardigd door MOOI Noord-Holland. In rood de vele gesloopte en in groen het geringe aantal nog bestaande buitenplaatsen

De buitenplaatsen die nu nog bestaan, mogen we niet beschouwen als een dwarsdoorsnede van wat er ooit was. Ons beeld is zeer fragmentarisch. Eén huis moet soms de herinnering levend houden aan een heel buitenplaatsen-landschap. Verscholen langs wegen en tegen een achtergrond van bedrijven en woonwijken slagen ze daar meestal niet in. Het bijzonder interessante Hofwijck van Constantijn Huygens in Voorburg (afb. 16) ligt er nu verweesd bij, ingeklemd tussen een station, een woonwijk en een weinig idyllisch kanaal met een aangrenzend bedrijventerrein.

Gezien de aanhoudende sloopplannen voor Hofwijck in de negentiende en begin twintigste eeuw is het eigenlijk een wonder dat de buitenplaats, hoewel gehavend, nog bestaat. Ook Huygens zal hier niet op hebben gerekend. Hij schreef:

16. Hofwijck aan de Vliet. De landschappelijke context van de buitenplaats van Constantijn Huygens sr. is onherkenbaar veranderd (*pen en penseel in bruin, Jan de Bisschop, 1648-1671*)

De tijd slijt struik en steen. Eens zal men zeggen: 'Hier, hier was 't daar Hofwijck stond, nu puin en kweek en aarde'.²⁴

Voor Huygens zelf waren het – veel meer dan het huis en de tuin – zijn hofdicht en zijn *geschreven woorden* over Hofwijck die de herinnering aan zijn schepping levend moesten houden.

Sommige huizen die slechts een klein rolletje speelden in de marge van de geschiedenis bleven overeind; andere toonaangevende gebouwen zijn verdwenen. Zou ons idee over de stadhoudelijke hofcultuur en de ambities van de stadhouders wellicht anders zijn geweest als Rijswijk, Dieren en Honselaersdijk nog zouden bestaan (afb. 17)? Waar de buitenplaats ooit het landschap overweldigde, geldt dit nu voor uitdijende steden en het wegennet.

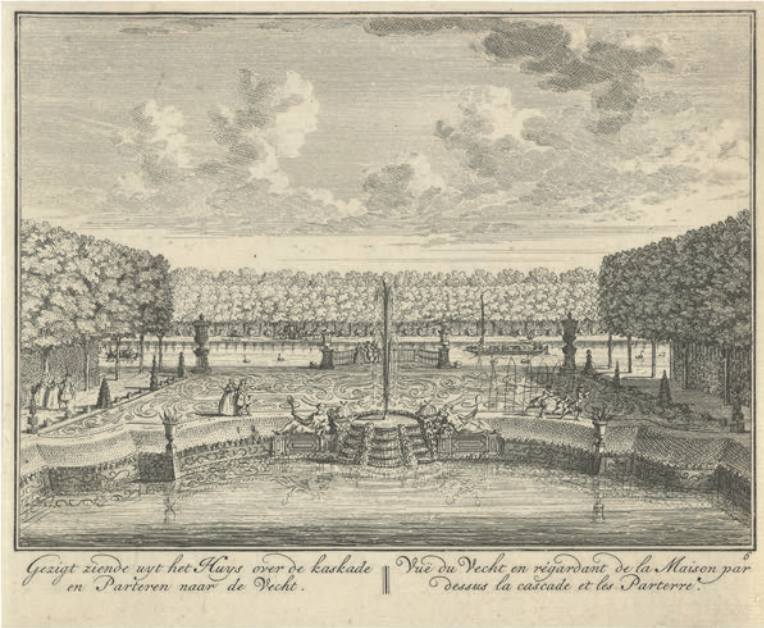
17. Het huis te Honselaersdijk en omgeving vanaf het voorplein gezien. Het grootschalige verdwijnen van stadhoudelijke paleizen als Honselaersdijk (hier afgebeeld), huis te Nieuburch (of Rijswijk) en Dieren en talloze buitenplaatsen, heeft ertoe bijgedragen dat de omvang van de buitenplaatscultuur in de Republiek in de vergetelheid is geraakt (*potlood en aquarel, Abraham Beerstraten, 1640-1649*)

Vaak neemt de belangstelling en waardering voor erfgoed toe als het teloor dreigt te gaan. Deze ‘wet van Thompson’ ging in Nederland op voor de ‘stedenschennis’, die de gemoederen in de negentiende en begin twintigste eeuw bezighielden.²⁵ Voor buitenplaatsen gold dit veel minder. Buitenplaatsen en kastelen haalden de nationale, historische canon, zoals die geleidelijk aan ontstond in de negentiende eeuw, niet.²⁶ Waarom was dat zo? Veel Europese naties situeerden de geboorte van hun volk of land in de middeleeuwen. Kastelen vormden het symbool van die tijd, buitenplaatsen waren hun logische opvolgers. In Nederland lag dat anders. Hier richtte de historische aandacht zich, volgens Joep Leerssen, vooral op de Bataven en de opstand tegen de Spanjaarden.²⁷ De standbeelden en monumenten die werden opgericht, vereerden vooral de eigen, negentiende eeuw, en de zestiende en zeventiende eeuw – niet de middeleeuwen (de kastelentijd) of de achttiende eeuw (*de eeuw van de buitenplaats*). Precies hetzelfde geldt voor de historische romans geschreven in de periode 1800-1850. Ook daarin komen de hoogtijdagen van kastelen en buitenplaatsen er bekaaid vanaf.²⁸ Het buitenleven kreeg volgens historisch letterkundige Peter van Zonneveld sowieso weinig aandacht in de negentiende-eeuwse literatuur.²⁹

18. Keerzijde van de historiepenning geslagen ter ere van Agnes (Agneta) Block (1629-1704). Zij wist als eerste in Nederland een ananas op te kweken (*zilver, Jan Boskam, 1700*)

Op het moment dat de Nederlandse historische canon werd geformuleerd, was de buitenplaats als cultuurverschijnsel al over zijn hoogtepunt heen. Ontegengesteld bleven er buitenplaatsen bestaan en kwamen er zelfs nieuwe bij, maar deze werden in toenemende mate verwijzingen naar het verleden, in plaats van richtinggevers naar de toekomst. Hun functie werd gedeeltelijk overgenomen door nieuwe typen huizen, zoals de villa.³⁰ Buitenplaatseigenaren hadden altijd vooruitgekeken. Hun huizen en tuinen waren uiterst modern geweest, voorzien van de nieuwste technische

19. Zicht vanuit de ridderhofstad Ter Meer te Maarssen op de cascade en parterre aan de Vecht. De bedriegertjes spuiten de langsvinnende mannen nat (ets, Hendrik de Leth, circa 1740)

snuffjes – denk aan de oranje- en kassensnuffjes waarin Agnes Block op haar buiten ananassen kweekte en aan verfijnde waterwerken zoals fonteinen, cascades en bedriegertjes, die nietsvermoedende voorbijgangers plotseling natspoten (afb. 18 en 19).

Dit beeld kantelde in de negentiende eeuw. Buitenplaatsen werden ouderwets, oud, zelfs reactionair. Nu vrijwel alle buitenplaatsen dichtbij de steden verdwenen waren, werden zij de tegenpool in plaats van het verlengde van de stad. Op één hoop gegooid met de kastelen op het platteland werden ze zo – in beleving meer dan in de realiteit – als symbolen van de adel gezien.

20. De architect Pierre Cuypers (zittend) en de rentmeester van De Haar te Haarzuilens, Frans Luyten, in een zaal van het kasteel. Cuypers waant zich, zo lijkt het, de kasteelheer (foto, 1913)

En de adel, die richtte zich, aldus Jo Tollebeek, voornamelijk op de geschiedenis, waaraan de stand zijn legitimatie ontleende. Deze gerichtheid op het verleden gold ook voor de houding ten opzichte van het kasteel of de buitenplaats.³¹ Alleen architecten als Pierre Cuypers die, om met Auke van der Woud te spreken, net zo zeer met hun rug naar de toekomst stonden, probeerden deze objecten en de levensstijl door wie ze gedragen werden, levend te houden.³² Volgens Wies van Leeuwen gedroeg Cuypers zich op De Haar zoals op de hier afgebeelde foto: alsof hij zelf de kasteelheer was (afb. 20).³³

Jongere, moderne architecten die de restauratie van De Haar bezochten, vonden Cuypers' restauratieproduct 'komisch', een 'spel'; de architect had een doorgeschoten fantasie.³⁴ Zijn denkbeelden ademen volgens deze nieuwe generatie architecten 'nog geheel den geest der romantiek'. Cuypers leefde volgens hen in het verleden.

Eenzelfde kritische toon valt te beluisteren bij contemporaine kunstenaars als de Tachtigers, representanten van de avantgardistische stadscultuur. Zij laten zich in *De Nieuwe Gids* vol minachting uit over de buitenplaats als historisch relict uit de inmiddels verfoeide achttiende eeuw. 'De renteniertjes [traden] naar buiten om hunne morgenwandelingen te doen', schrijft Henri van Booven in zijn roman *Bij vreemde mensen*.³⁵ 'De meesten werden vergezeld door honden', zo vervolgt hij. 'De sigaren in de grijsbeknevelde lippen stapten de heertjes dan voort.'³⁶ Ieder woord in dit citaat ('renteniertjes', 'morgenwandelingen', 'sigaren', 'grijsbeknevelde lippen', zelfs de 'honden') is zorgvuldig gekozen om het conservatisme van de buitenplaatseigenaar aan te zetten. De stad en de buitenplaats zijn nu tegenpolen, de stad is modern, de buitenplaats sleets, uit

21. De Tachtigers Willem Witsen, Willem Kloos, Hein Boeken en Maurits van der Valk. De buitenplaats en vooral de eigenaar van dit ouderwetse relic werden belachelijk gemaakt in *De Nieuwe Gids*, tijdschrift van deze literaire beweging (foto Josephus Jessurun de Mesquita, 1888)

een voorbije tijd (afb. 21).

De buitenplaats was altijd een plek van rust geweest, een kenmerk dat nadrukkelijk af te lezen valt aan de namen van buitenplaatsen, zoals 'Rusthoven', 'Zorgwijk' en 'Welgelegen' (om maar een paar Groningse voorbeelden te noemen), en het zijn altijd de aspecten rust, welbevinden en het gemoedelijk samenzijn als tegenpool van de drukte van de stad – door de dichte bebouwing, de vele mensen en de werkverplichtingen – die wij wetenschappers graag benadrukken in ons discours over de buitenplaats. Het impliceert een dichotomie tussen stad en platteland die te simplistisch is. Bijna verlangend beschreef Constantijn Huygens zijn uitzicht

vanuit Hofwijck op Den Haag. Hoe prettig ook, Hofwijck kon men 'zat' worden; een terugkeer naar Den Haag, ook een 'zoet verblijf', zoals Huygens het noemde, was dan de oplossing.³⁷ In weerwil van de topos van de stinkende historische stad, kende de ontwikkeling van de stad als aantrekkelijk *locale* een lange aanloop. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw werden steden de centra van het opkomende consumentisme, van salons en geleerden-genootschappen; ontwikkelingen die de stad langzaam een voorsprong gaven op de buitenplaats als (sociale) plaats van welbevinden. Voor Belle van Zuylen en haar protagonist Mrs. Henly was het buitenleven beklemmend, de stad bood oneindig meer speelruimte. Hoewel Ileen Montijn overtuigend heeft aangetoond in *Naar buiten* dat het platteland in de negentiende en twintigste eeuw bleef trekken, deed de buitenplaats in toenemende mate slechts mee als historisch museum.³⁸

In de schaduw van de academische geschiedschrijving en de stad bleven sommige geschiedvorsers, genealogen en nostalgische wandelaars gefascineerd door kastelen en (de nu veelal oude) buitenplaatsen. Een van hen, aangehaald door Conrad Gietman, was kapitein H.M. Werner, die rond 1900 de nog bestaande kastelen en buitenplaatsen beschouwde als een 'oudheidkundig mausoleum (...) als een laatste hulde aan verdwenen pracht'. Sommige adellijke eigenaren, zich werend tegen wat zij de 'heerenhaterij' noemden, restaureerden hun echte of vermeende stamslot.³⁹ Soms, zoals in het geval van Sypesteyn, bouwde men een kasteel dat nooit werkelijk had bestaan, maar had *moeten* bestaan (afb. 22).⁴⁰

Ook de tweede fase van het grote vergeten van de buitenplaats werd ingeluid door grootschalige destructie, in

dit geval als gevolg van de Tweede Wereldoorlog.⁴¹ In totaal werden tijdens de vijf oorlogsjaren (vooral in het laatste jaar) volgens een recente telling 222 Nederlandse kastelen en buitenplaatsen ernstig beschadigd of vernietigd.⁴² Het is daarom niet ten onrechte dat Rob van der Laarse stelt dat de buitenplaats als particuliere woning in deze oorlog de definitieve nekslag kreeg toebedeeld. Niettemin moest het grootste failliet van het kasteel en de buitenplaats als herinneringsplaats nog komen.⁴³

22. Jhr. C.H.C.A. van Sypesteyn (1857-1937) in de tuin van kasteel Sypesteyn (foto, circa 1920)

Yme Kuiper constateerde dat de jaren tussen 1950 en 1980 een 'dood tij' betekenden voor het onderzoek naar de buitenplaats. Ook Hans Janssen stelde dat gedurende deze decennia 'elitewoningen' binnen de academische wereld op

weinig belangstelling mochten rekenen: men werd geacht het volk te bestuderen.⁴⁴ Meer dan elders, zo concludeerde James Kennedy, werd in Nederland tijdens en na de revolutie van de jaren zestig alles wat elite, gevestigde orde en geschiedenis was, afgezworen.⁴⁵ Kastelen en buitenplaatsen, die zowel het verleden als de elite belichaamden, raakten nog verder uit beeld van wetenschappers. Henri van der Wyck, die zijn onderzoek naar buitenplaatsen combineerde met zijn strijd voor hun behoud, was een van de weinige uitzonderingen op de regel.

III

Het onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen komt op gang in de jaren tachtig, maar aarzelend. Het vakgebied is inmiddels onhandig opgesplitst in 'rood' (gebouwen) en 'groen' (tuinen en parken), niettegenstaande Henri van der Wycks zeer bestendig gebleken ensemble-adagium. Het veld wordt verdeeld tussen archeologen en bouwhistorici versus kunsthistorici, ieder opererend binnen de grenzen van het eigen onderzoeksgebied. Historici doen nauwelijks mee. Breder opgezette studies zijn zeldzaam en lijken kwetsbaar in het strikt disciplinaire veld, getuige het ongenadig neersabelen van Mark Glaudemans' breed opgezette *Amsterdams Arcadië* in de *BMGN*.⁴⁶

Hoe ziet het onderzoeksveld er momenteel uit? Met uitzondering van een klein corpus van gedegen proefschriften en academische werken, houden publicaties over kastelen en buitenplaatsen vaak het midden tussen publieksboeken en wetenschap.⁴⁷ Hoewel er gedegen studie ten grondslag ligt aan deze boeken, haken ze niet aan bij huidige academische debatten ten aanzien van methodologie, theorie en epistemologie. Boekomslagen verraden een veelal onkritische, wat nostalgische omgang met het kasteel en de buitenplaats. Terugkerende titelwoorden zijn: 'verrukkelijk', 'schoonheid', 'smaak', 'paradijs', 'begeerlijk', 'parel' en 'Arcadië'.⁴⁸ Wat we dringend nodig hebben is een beweging van monografie naar synthese, van inventarisatie naar narratief, van het relatiegeschenk of koffietafelboek naar literaire non-fictie op de wijze waarop

auteurs als Marita Mathijssen, Luuc Kooijmans en Auke van der Woud het verleden voor het voetlicht brengen – voor het ‘buitenleven’ in de achttiende eeuw bestaat er in dat genre weinig tot niets. Pas als de bezoeker een verleden kan bedenken bij een huis, een park, een site, krijgen deze plekken museale zeggingskracht.

23. Kasteel De Keerbergh te Kessel in Limburg. Het is een gangbare (beleids)opvatting in Nederland dat kastelen en buitenplaatsen herbestemd en ontwikkeld moeten kunnen worden (foto Michiel Purmer, 2019)

Hoewel er allerlei tentoonstellingen, lezingen en historische concerten worden gehouden in buitenplaatsmusea, staan commerciële activiteiten hier – uit financiële noodzaak – vaak centraal.⁴⁹ Je kunt op kastelen en buitenplaatsen paintballen, lasergamen, Halloween vieren, een ‘Tasty

Sunday' of 'Trots-Markt' bezoeken.⁵⁰ Om mensen te bewegen tot een bezoek, heet het Muiderslot online, in folders en op reclamezuilen tegenwoordig 'Amsterdam Castle' en Het Loo 'Het Versailles van Amsterdam'.⁵¹ Dit gaat ten koste van de inhoud. Uit de websites van gemusealiseerde kastelen en buitenplaatsen die Leon Wessels en ik onderzochten, blijkt dat in vergelijking met de ons omringende landen de geschiedenis, de architectuur en het interieur van kastelen en buitenplaatsen hier veel minder aandacht krijgen.⁵² Ook de missies en visies van kastelen en buitenplaatsen – bijvoorbeeld om een 'firstclass attractie' te willen zijn – wijzen in commerciële richting.⁵³ Opvallend is ook de veelvuldige vermelding van kastelen en buitenplaatsen als 'levend erfgoed'. Het kasteel of de buitenplaats moet zich voegen naar de huidige tijd en het huidige publiek. In de meeste gevallen komt dat neer op meer bezoekers en meer kraampjes en op gewaagde herbestemmingen met een extra terras (afb. 23).⁵⁴

Over het algemeen zoeken kasteelmusea maar weinig aansluiting bij de debatten die zo expliciet gevoerd worden in de stedelijke musea: debatten over dissonant erfgoed, het museum en *citizenship*, auteurschap en inclusiviteit. Hoewel logischerwijs wordt gepoogd een graantje mee te pikken van de Amsterdamse toeristenmarkt, lijken buitenplaatsmusea nadrukkelijk afstand te nemen van de 'grachtengordel-elite'.⁵⁵ In scherp contrast met de Nederlandse stedelijke musea en met de Britse *country houses* besteden de buitenplaatsmusea weinig tot geen aandacht aan de relaties van eigenaren met koloniën en slavernij – die relaties bestonden, hoe nauw en belangrijk ze waren verdient nader onderzoek. Medewerkers van Het Loo plaatsten een prent bij een web-artikel getiteld 'Beleef de tuin zoals Willem en Mary'

met het bijschrift ‘de brede wandelpaden in de tuin waren zeer geschikt voor dames met wijde jurken’.⁵⁶ Fascinerender dan de dames in wijde jurken, die weinig nieuwsgierigheid meer opwekken, gewend als we zijn aan dit beeld binnen het genre van de buitenplaats- en paleisafbeeldingen, is de prominent afgebeelde zwarte jongen. Hij tilt de wijde jurk op, zodat de dame centraal afgebeeld niet struikelt terwijl zij een trapje in de tuin bestijgt. Dit soort webteksten komen meestal uit de koker van de marketingafdelingen; een van de conservatoren van Het Loo daarentegen *poste* deze prent op een online platform over zwarte bedienden op buitenplaatsen. Andere dissonante thema’s, zoals de Tweede Wereldoorlog, worden ook weinig behandeld; een klein beetje meer aandacht is er voor de sociale ongelijkheid en genderrollen die het leven op kastelen en buitenplaatsen kenmerkten.

Kunnen we een zekere knieval voor de commercie, een neiging tot conservatisme en een hang naar nostalgie de kasteel- en buitenplaatsmusea wel kwalijk nemen? Zoals gezegd: de financiële nood is vaak hoog. Daarnaast moeten we de vraag stellen op welk wetenschappelijk buitenplaatsen-discours zij kunnen terugvallen. De betekenis van het fenomeen van de buitenplaats zal op een veel doortastender manier op de onderzoeksagenda gezet moeten worden. Wij wetenschappers zijn er tot nu toe onvoldoende in geslaagd de buitenplaats als historisch fenomeen te begrijpen, te duiden en te ontrafelen. We hebben de omvang van het verschijnsel

Pagina 34:

24. De havezate Oldengaerde, Dwingeloo (foto Marie-José Jongerius, 2019)

onderschat en verzuimd de grote trek naar buiten een echte plek te geven in ons historische narratief. Dat geldt niet alleen voor Nederlandse onderzoekers, maar ook voor de bekende buitenlandse auteurs als Peter Burke, Simon Schama en Jonathan Israel. Zij richten zich op de Hollandse stad en besteden niet of nauwelijks aandacht aan het leven van dezelfde stedelingen, gedurende de helft van het jaar, *buiten* de stad.⁵⁷

De Ierse archeoloog Tadhg O’Keeffe schreef: ‘There is always a limit to how intimately a castle can be known (...) but this should not restrict our enquiries to the traditional questions: how old? Who was the builder?’⁵⁸ O’Keeffe bekritiseert hier een essentialistische en empiristische onderzoeksmethode waarvan ook in Nederland nog te veel sprake is binnen ons onderzoeksveld. We blijven te veel hangen in bewoners- en bouwgeschiedenissen, en de betekenis van de buitenplaats wordt te eenzijdig, te essentialistisch, geduid als statusverhogend, als een bron van ontspanning, dan wel als een investering. In werkelijkheid bestond er een myriade aan motieven die op complexe wijze de trek naar buiten bepaalden. Rob van der Laarse en Erik de Jong hebben in hun werk overtuigend de politieke dimensie van de buitenplaats aangetoond. In zijn inmiddels bijna klassieke *Behind the castle gate* benadrukt Matthew Johnson de actieve rol of de *agency* van deze locaties en de rol die ze speelden in de creatie van sociale identiteiten. Net als kastelen waren de Hollandse buitenplaatsen van de zeventiende en achttiende eeuw plekken ‘where identities are played out’: de buitenplaats niet als decor maar als een podium waarop mensen – in interactie met hun menselijke, architectonische en natuurlijke omgeving – actief hun levens vormgaven.⁵⁹

De buitenplaatsen van de Republiek moeten we niet willen leren kennen omdat ze bijzonder en uitzonderlijk waren – wat in zekere zin wel het geval was. We hoeven er niet trots op te zijn. Hoewel ik me vandaag richt op Nederland, ben ik sterk voorstander van een transnationale geschiedenis en van comparatief onderzoek. Met andere woorden: ik pleit hier niet voor het opnemen van buitenplaatsen in een nationale canon.⁶⁰ Het gaat hier om een relevant onderzoeksveld, omdat de buitenplaats het landschap zo'n honderdvijftig tot tweehonderd jaar lang domineerde, in tandem met de steden. Willen we deze periode kennen, dan hoort het kennen van de buitenplaats, en vooral de trek naar buiten, daarbij. Samenwerken met stadsgeschiedenis lijkt mij dan ook noodzakelijk. Over de betekenis van de stad *vis-à-vis* de buitenplaats is nog veel onbekend. Simplistische parallellen met de Romeinse situatie en gemeenplaatsen over *otium* versus *negotium* voldoen niet. Op de vragen wie zowel een stadshuis als een buiten bezaten en hoe men waar en met wie acteerde, hebben we nog geen antwoord.

Hoe kunnen we deze onderzoeksagenda verder ontwikkelen en invullen? Door allereerst met een nieuwe blik naar de bronnen terug te gaan, door te duiken in egodocumenten (brieven, dagboeken, autobiografieën en reisverslagen), in boedelinventarissen en in kasboeken en te proberen het verleden dichter te naderen dan wij tot nu toe deden. Daar volgt logischerwijs uit dat niet zozeer de buitenplaats als object centraal staat, maar de scènes en bedrijven of *performances* die zich daar afspeelden (afb. 24).

Ik pleit voor een mentaliteitsgeschiedenis met ruimte voor het historische materiaal en historische sensaties, en voor méér dan dat. We moeten ons wagen aan een *thick*

25. Het leven op landgoed Pavia in Zeist. Dienstpersoneel zittend op een trap van de buitenplaats (foto jhr. Henry Pauw van Wioldrecht, augustus 1897)

description van de buitenplaats, om met Clifford Geertz te spreken: de buitenplaats als onderdeel van een *web of meanings*.⁶¹ In plaats van de gebruikelijke hoofdrolspelers (de eigenaren), is het tijd ook andere protagonisten voor het voetlicht te brengen, van voorbijgangers en bezoekers tot personeel: (zwarte) bedienden, tutors en muziekleraren, tuinmensen, pages en stalknechten (afb. 25).

De betekenis van de buitenplaats voor deze historische figuren staat daarbij centraal: die betekenis was persoons-, stands-, gender- en leeftijdsgebonden, en continu aan verandering onderhevig. De buitenplaats als vage herinnering, plek van macht, ongelijkheid, afgunst, kunstzin, of allemaal tegelijk.

Dat brengt mij tot mijn dankwoord.

Toen ik aan deze oratie begon werd mij uitgelegd dat oraties in Groningen geen dankwoorden kennen, maar tijdens het schrijven veranderden de spelregels. Een kort dankwoord mag nu. Ik weet niet wat eenvoudiger is: geen dankwoord of een kort dankwoord. Ik ben velen dank verschuldigd.

Ik wil allereerst de Stichting Van der Wyck-de Kempnaer, die deze leerstoel mogelijk maakt, bedanken, met name voorzitter Harrie van Ham, die mij in de afgelopen twee jaar op een prettige en daadkrachtige manier heeft bijgestaan. Ook wil ik het Kenniscentrum Landschap van de RUG onder leiding van Theo Spek hartelijk bedanken, de fijne collega's aldaar, alsook die van Kunstgeschiedenis. De collega die ik veruit de meeste dank verschuldigd ben is Conrad Gietman die tegelijk met mij werd aangesteld en op zijn typische humoristische, sociaalvaardige, taalgevoelige en bescheiden manier invulling heeft gegeven aan zijn UD-schap. Deze oratie komt op het moment dat Conrad afscheid neemt, een treurig feit. Zeer content ben ik daarentegen met de keuze voor zijn opvolger: Claartje Wesselink.

Ik ben tijdens mijn academische leven altijd bijzonder gelukkig geweest met de intellectuele mentoren die op mijn pad kwamen: de eerste is Yme Kuiper, mijn voorganger op deze hoogleraarspost. Ik wil Yme heel graag bedanken voor zijn vertrouwen, zijn vele inzichten en vergezichten, en voor onze voortgaande samenwerking. Andere mentoren aan wie ik mij heb opgetrokken en die ik wil danken voor hun wijsheid en vertrouwen, zijn mijn promotor Tadhg O'Keeffe, Hans Janssen en Ben Olde Meierink vanuit mijn Nederlandse Kastelenstichtingstijd, en vanuit de UvA, niet allemaal uit het kastelen- of buitenplaatsenveld: Frans Theuws, Pim den Boer, Bram Kempers, Rob van der Laarse, Arnold Heumakers, Erik de Jong en René Boomkens.

Voor de constructieve samenwerking de afgelopen twee jaar met het werkveld wil ik bedanken: de mensen van de Fraeylemaborg, kasteel Middachten, Geldersch Landschap & Kasteelen, de Nederlandse Kastelenstichting, Het Drentse Land-

schap en de mensen van de excursielocaties waar wij met studenten zo hartelijk verwelkomd zijn. Ik wil diezelfde studenten eveneens bedanken: de samenwerking met hen vind ik een van de leukste onderdelen van dit werk. Twee inmiddels oud-studenten met wie ik verschillende projecten heb gedaan de afgelopen paar jaar wil ik met nadruk noemen: Merel Haverman en Wouter van Elburg.

Ik kom tot het slot van mijn dankwoord: ik wil mijn ouders Piet Ronnes en Geertrui Hartman en zus Iris Ronnes bedanken, mijn vrienden, en mijn kinderen Julie en Filippa: wel jammer dat jullie kastelen en buitenplaatsen zo saai vinden. Ik hoop dat ik jullie definitie van saai flink heb opgerekt vanmiddag en dat in vergelijking met een oratie ons volgende museumbezoek enorm meevalt. Erik, gelukkig zit jij met mij in het complot en ga je graag mee op veldwerk. Jij bent mijn bibliothecaris en conservator en verzamelt voor mij, tegen zachte prijsjes, oude boeken over en prenten van kastelen en buitenplaatsen. Fijner nog is jouw energieke bijdrage thuis, waar je elke avond voor ons kookt en op heel veel meer manieren zorgt dat er geen zand komt in onze familieraderen. Zonder jouw vanzelfsprekende zorg en meedenken, zou ik dit werk niet kunnen doen.

Deze publicatie kwam tot stand met dank aan Jos van den Borne, Conrad Gietman en Claartje Wesselink.

Illustraties

- Afb. 1: Dordrechts Museum (DM/015/1130).
- Afb. 2: Kaartendatabase Kenniscentrum Landschap, Rijksuniversiteit Groningen.
- Afb. 3: Regionaal Archief Alkmaar (PR 1006020). Met dank aan het Noord-Hollands Archief.
- Afb. 4: Historisch Centrum Leeuwarden (THAD036).
- Afb. 5: Gemeente Groningen, Cultuurhistorische waardenkaart, Erfgoed (kaartlaag Hottinger circa 1788-1792).
- Afb. 6: Allard Pierson Museum / Universiteit van Amsterdam (OTM: HB-KZL 102.07.08).
- Afb. 7: Stadsarchief Amsterdam (010001000614).
- Afb. 8: Universiteitsbibliotheek Vrije Universiteit, Amsterdam (LL.03496gk: 16222/od/1740)
- Afb. 9: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-T-1921-140).
- Afb. 10: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-OB-60.596).
- Afb. 11: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-1910-2127).
- Afb. 12: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-1888-A-12611).
- Afb. 13: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-OB-52.144).
- Afb. 14: Particuliere collectie.
- Afb. 15: MOOI Noord-Holland, Alkmaar.
- Afb. 16: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-T-1885-A-543).
- Afb. 17: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-T-1956-3).
- Afb. 18: Rijksmuseum, Amsterdam (NG-VG-1-1812).
- Afb. 19: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-P-1899-A-21523).
- Afb. 20: Het Utrechts Archief (catalogusnr. 94575).
- Afb. 21: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-F-W-1734).
- Afb. 22: Het Utrechts Archief (catalogusnr. 814479).
- Afb. 23: Particuliere collectie.
- Afb. 24: Stichting Het Drentse Landschap.
- Afb. 25: Rijksmuseum, Amsterdam (RP-F-2007-349-39).

Noten

¹ Z.a., 'Historical description of the town of Delft', *The Gentleman's Magazine*, jrg. 75, nr. 5-1 (1794) 412.

² De Nederlandse buitenplaatsencultuur was, aldus Freek Schmidt, 'by its sheer quantity impressive even on a European scale'. Freek Schmidt, *Passion and control. Dutch architectural culture of the eighteenth century* (Farnham 2016) 55.

³ Harry de Raad, 'Een koepeltje in het groen. Pleziertuinen en buitenplaatsen rond de Alkmaarse binnenstad', in: G. de Reus, H. de Raad, N. de Jong (red.), *Alkmaars groene verleden* (Alkmaar 2012) 43-67, aldaar 48.

⁴ *Ibidem*, 44, 49-50.

⁵ Hetzelfde patroon stelde Martin van den Broeke voor Walcheren in Zeeland vast: kleine tuinen om de singels van Middelburg en Vlissingen, grotere buitenplaatsen verder weg. M. van den Broeke, *Het Pryeel van Zeeland. Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1820* (Hilversum 2016) *passim*.

⁶ Ben Olde Meierink, 'Buitenleven in de Noordelijke Nederlanden in de zestiende eeuw', in: C. Gietman e.a. (red.), *Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen. Opstellen voor prof. dr. Y. Kuiper* (Hilversum 2017) 56-71.

⁷ Maximilien Misson, *Voyage d'Italie de Monsieur Misson, avec un mémoire contenant des avis utiles à ceux qui voudront faire le même voyage*, deel 1 (Utrecht 1722) 14.

⁸ Maarten Prak, *Gezeten burgers. De elite in de Hollandse stad Leiden 1700-1780* (Amsterdam 1985) 238-239.

⁹ Frederic Hervey, *The naval history of Great Britain*, deel 4 (Londen 1779) 267.

¹⁰ Karl Ludwig Pöllnitz, *The memoirs of Charles-Lewis, Baron de Pollnitz*.

Being the observations he made in his late travels, deel 2 (Londen 1737) 370-371.

¹¹ 'An beyden Seiten des Canals (...) lauter (...) Gärten.' *Braunschweigische Anzeigen: offizielles Regierungs- und Anzeigeblatt*, jrg. 33 (1777) 167.

¹² Lisa Jardine, *Going Dutch. How England plundered Holland's glory* (Londen 2008) 222-228.

¹³ Barbara Kirshenblatt-Gimblett, *Destination culture. Tourism, museums, and heritage* (Berkeley 1998) passim.

¹⁴ Jan Holwerda, 'De gastenboeken van Beekhuizen en Rhederoord, deel 2', *Ambt en Heerlijkheid. Tijdschrift van de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal*, jrg. 63, nr. 196 (sept. 2017) 16-19, aldaar 16.

¹⁵ Heimerick M.J. Tromp, *De Nederlandse landschapsstijl in de achttiende eeuw* (Leiden 2012) 157.

¹⁶ Isaac Anne Nijhoff, *Geldersch Arkadia, of wandeling over Bilioen en Beekhuizen* (Arnhem 1820) 27. Bij de hermitage bijvoorbeeld verzen van de Franse dichters Jacques Delille (1738-1813), Nicolas-Germain Léonard (1744-1793), Jean-Pierre Claris de Florian (1755-1794), Jean-François de Saint-Lambert (1716-1803) en Jean Baptiste Rousseau (1669-1741).

¹⁷ Een boek ter vervanging van de bordjes bleek net zo vandalisme-gevoelig: verzen werden eruit gescheurd. Ibidem, 24.

¹⁸ Hanneke Ronnes en Lotte van der Voort, 'En masse naar Kleef. Op plezierreis in de achttiende eeuw', *De Achttiende Eeuw*, jrg. 47, nr. 2 (2015) 170-182; H. Ronnes en B. van Toor, 'Op bezoek bij de adel. De buitenplaats als "protomuseum" vanaf de late zeventiende tot de late negentiende eeuw', *Virtus*, jrg. 21 (2014) 87-110. Er werden 'cicerones' ingeschakeld: gidsen die volgens de steeds beter gebekte bezoekers altijd te weinig wisten van het huis en de tuin en op wie, zo blijkt uit de vele reisverslagen, steevast flink werd gemopperd.

¹⁹ Van den Broeke, '*Het Pryeel van Zeeland*', 286.

²⁰ Yme Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993) 370-374.

²¹ John Towill Rutt, *The theological and miscellaneous works of Joseph Priestley*, deel 1, nr. 1 (1774/1831) 244.

²² Roel Mulder, *Op afbraak. De sloop van buitenplaatsen in de periode 1780-1830* (Universiteit Utrecht, MA-scriptie 2006) passim; Yme Kuiper, 'Slopen, die handel!', *Kasteel & Buitenplaats* 20 (60) (2018) 16-17 (Kuiper baseert zich onder meer op J.A. Feith, *De Ommelander borgen en hare bewoners in de zeventiende en achttiende eeuw* (Groningen 1906) 62); persoonlijk commentaar Martin van den Broeke; Fred Vogelzang, 'Wisseling van de wacht? Kastelen en buitenplaatsen in Utrecht in de Bataafs-Franse tijd', *Platform RCE Kastelen en Buitenplaatsen: Over slopen en bouwen* (lezing 20 februari 2018). In de ontginningsgebieden liggen de sloopcijfers het hoogst en is vrijwel niets bewaard gebleven. In de Zijpe zouden ongeveer 90 buitens gestaan hebben, waarvan er nog één over is, en twee sterk verbouwde huizen. In de Watergraafsmeer staat van de 80 buitenplaatsen alleen Frankendael nog overeind, en van de 50 buitenplaatsen in de Beemster is er één over. Langs de Amstel zijn 47 van de 50 (of 94 procent) gesloopt. Alleen langs de Vecht zijn de cijfers iets minder beroerd: 70 van de 200 buitenplaatsen (35 procent) zijn blijven staan.

²³ P.J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, deel 4 (Leiden 1926) 164-165.

²⁴ Ton van Strien en Kees van der Leer, *Hofwijck. Het gedicht en de buitenplaats van Constantijn Huygens* (Zutphen 2002) 19 (vers 28-29).

²⁵ Michael Thompson, *Rubbish theory. The creation and destruction of value* (Oxford 1979) 34-56.

²⁶ Zie bijvoorbeeld: Pieter Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830-1870* (Nijmegen 2019).

²⁷ Hoewel de negentiende eeuw volgens Mathijsen ook in Nederland een tijd van 'historiezucht' was, stonden ook volgens haar de middeleeuwen minder centraal. Marita Mathijsen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2013) 298-299, 452.

²⁸ Robert Verhoogt, 'Free access to the history of art. Art reproduction and the appropriation of the history of art in nineteenth-century culture', in: Lotte Jensen, Joep Leerssen, Marita Mathijsen (red.), *Free access to the past. Romanticism, cultural heritage and the nation* (Leiden 2010) 144-166, aldaar 144-146; Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen 2008) 10-11; zie ook Jo Tollebeek, *Een slapeloos doordenken van alle*

dingen. Over geschiedenis en historische cultuur (Amsterdam 2017) 105.

²⁹ Peter Zonneveld, ‘Een verkwikkende wijkplaat’. Het Hollandse buitenleven in de Nederlandse literatuur’, in: Rob van der Laarse en Yme Kuiper, *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005) 211-220, aldaar 217. Dat er geen Romantiek bestond in Nederland is ontzenuwd, maar dat deze Romantiek hier te lande toch net wat meer door de oogwimpers beleefd werd, valt moeilijk te ontkennen. Romantische werken en auteurs lagen volgens Mathijsen snel onder vuur.

³⁰ Ileen Montijn, *Naar buiten: Landelijk wonen in de negentiende en twintigste eeuw* (Amsterdam 2013).

³¹ Vooral de adel is bezig met geschiedenis, aldus Jo Tollebeek (*Een slape-loos doordenken van alle dingen*, 50).

³² Auke van der Woud, *Waarheid en karakter. Het debat over de bouwkunst, 1840-1900* (Rotterdam 1997) 374.

³³ Wies van Leeuwen, ‘Cette splendide restauration’. De plannen voor de restauratie en herbouw van het kasteel’, in: Jacqueline Heijenbrok, Guido Steenmeijer, Katrien Timmers (red.), *Tien eeuwen kasteel De Haar. Wat een weelde* (Zwolle 2013) 166-213, aldaar 175. Niet alleen tijdens het bezoek van deze jonge architecten botsten oud en nieuw: ook de eigenaren, die Parijs als natuurlijke habitat hadden en moderniteiten als de auto omarmden, werden wel eens moe van Cuypers’ hang naar, en reconstructie van, het verleden. Katrien Timmers, ‘De bewoners van De Haar vanaf circa 1890’, in: *ibidem*, 214-303, aldaar 237-240.

³⁴ A.W. Bronsveld, ‘Kroniek’, *Stemmen voor Waarheid en Vrede. Evangelisch Tijdschrift voor de Protestantsche Kerken*, jrg. 36 (1899) 781-792, aldaar 782-783.

³⁵ Henri van Booven, ‘Bij vreemde mensen. De opvoeding waaraan zorg besteed wordt, en de wegen der verbeelding door Henri van Booven. Eerste deel’, *De Nieuwe Gids*, jrg. 35, nr. 7 (1920) 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Van Strien en Van der Leer, *Hofwijck*, 66-67 (regels 2783-2804 en regels 2817-2819).

³⁸ Montijn, *Naar buiten*, passim.

³⁹ Conrad Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur (1555-1702)* (Utrecht 2010) 9-10, 275.

⁴⁰ Peter van Mensch, 'De uitvinding van het verleden. Jonkheer Henri van Sypesteyn op zoek naar zijn stamslot', in: Rob van der Laarse en Yme Kuiper, *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005) 195-210.

⁴¹ Sommige huizen die de sloopwoede van de late achttiende en vroege negentiende eeuw overleefden, bezweken tijdens een tweede golf. In provincies zoals Gelderland gold de Tweede Wereldoorlog als een zeer destructieve periode: 61 gebouwen raakten ernstig beschadigd of werden vernietigd; in een provincie als Zeeland, waar al voor de oorlog vrijwel niets meer over was, werden 14 kastelen en buitenplaatsen onder vuur genomen of uitgewoond door Duitse of geallieerde soldaten.

⁴² Mariëlle Bakker, 'Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog', reeks NKS-rapporten, deel 8 (2011) 92.

⁴³ Persoonlijk commentaar Rob van der Laarse.

⁴⁴ Hans Janssen, 'Medieval castle research in the Netherlands', *Château Gaillard. Etudes de Castellologie médiévale*, jrg. 23 (2008) 237-251, aldaar 238.

⁴⁵ James Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam 1995) 96-97, 146-179, 207-217.

⁴⁶ Marc Glaudemans, *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland* (dissertatie Technische Universiteit Eindhoven 2000, handelseditie SUN Nijmegen, 2000); recensie door E.O.G. Haitsma Mulier, 'M. Glaudemans, Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland', *BMGN - Low Countries Historical Review*, jrg. 116, nr. 2 (2001) 236-237.

⁴⁷ De opzet is doorgaans chronologisch (bijvoorbeeld: *Zandhove. Van buitenplaats tot verpleegtehuis*, of: *Nijenrode. Burcht, buitenplaats, business university*) of thematisch (onderverdeeld in hoofdstukken over de bouw-, tuin- en bewonersgeschiedenis).

⁴⁸ *Een verrukkelijk gezicht, Begeerlijk Berbice, Met smaak en tot voordeel*

aangelegd, Groene parels, enzovoorts.

⁴⁹ De gebruikelijke tabbladen van een website van een kasteel of buitenplaats zijn: ‘zakelijk’, ‘vergaderen’, ‘bruiloften en partijen’, ‘eten en drinken’ en ‘fairs’. Ergens daartussen staat een tabje ‘geschiedenis’ en heel af en toe: ‘tentoonstellingen’.

⁵⁰ ‘Tasty Sunday’ op De Essenburgh; lasergamen, broodjes bakken en ‘Mega Twister’ in Park Rosendael; Halloween op Duivenvoorde.

⁵¹ Het aantal kerstmarkten is de laatste jaren flink gestegen en vrijwel alle kastelen en buitenplaatsen bieden kinderfeestjes aan, waarbij het verleden wordt gereproduceerd in plaats van becomingariseerd: jongens spelen ridderspelletjes, meisjes hijsen zich in roze jurken.

⁵² Op het moment van schrijven is dit onderzoek nog niet gepubliceerd.

⁵³ Kasteelruïne Valkenburg. Soms is het moeilijk in de missies een kasteel of buitenplaats te herkennen, zoals in het geval van een Limburgs kasteel dat de vijf kernbegrippen hanteert: ‘samenwerking, innovatie, professionaliteit, hostmanship en cultural governance’ (Hoensbroek). De toekomstvisie van een Brabants kasteel bestaat uit de vier V’s: vernieuwen, verjongen, verduurzamen en verweven (Geldrop). Dat deze ontwikkeling niet helemaal onschuldig is, wordt beaamd door UNESCO. Deze organisatie waarschuwde meermaals voor de risico’s die commercialisering met zich meebrengt voor het erfgoed en de beleving ervan. Soms blijkt uit de missies, visies en jaarverslagen dat men zich bewust is van de verregaande commercialisering en de mogelijke kritiek daarop. Het Muiderslot verdedigde in het jaarverslag van 2017 de keuze voor de naam ‘Amsterdam Castle’ (‘geen loze marketingkreet’).

⁵⁴ Ten opzichte van de situatie beschreven in de oratie van Hans Janssen bijna dertig jaar geleden, zijn Nederlandse kastelen en buitenplaatsen nog net zo bedreigd. Dat geldt voor het kastelenonderzoek, maar ook voor het kasteel als materieel object. Janssen, *Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materieel object* (Utrecht/Doorn oratie, 1992) 19.

⁵⁵ Sinds de negentiende eeuw is de buitenplaats synoniem met het platteland en anti-modern, ook al staat dat in scherp contrast met de situatie in de hoogtijdagen van de buitenplaats.

⁵⁶ <https://archieff.paleisshetloo.nl/blog/beleef-de-tuin-zoals-willem-en->

mary/ (laatst geraadpleegd 18 november 2019).

⁵⁷ Peter Burke, 'Patrician culture. Venice and Amsterdam in the seventeenth century', *Transactions of the Royal Historical Society*, jrg. 23 (1973) 135-152; Simon Schama, *The embarrassment of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age* (Oakland 1988); Jonathan Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall, 1477-1806* (Oxford/New York 1995). In zijn beroemde essay over Venetië en Amsterdam schreef Peter Burke dat terwijl het elders in Europa gebruik was dat de elite op de buitenplaats verbleef, in Venetië en Amsterdam de patriciërs vooral in de stad woonden. Volgens Maarten Prak (*Gezeten burgers*, 239) vormde het veelvuldige verblijf van de burgemeesters op hun buitenplaatsen een bedreiging voor de bestuurbaarheid van de stad Leiden: de stadspoort moest openblijven om de burgemeesters te kunnen bereiken in het geval van calamiteiten; een burgemeester zwaaide zelfs af omdat hij permanent op zijn buiten wilde zijn.

⁵⁸ Tadhg O'Keefe, 'Concepts of "castle" and the construction of identity in medieval and post-medieval Ireland', *Irish Geography*, jrg. 34, nr. 1 (2001) 69-88, aldaar 86.

⁵⁹ Matthew Johnson, *Behind the castle gate. From medieval to Renaissance* (Londen 2002).

⁶⁰ Formeel hebben ze al een venstertje toebedeeld gekregen in die canon (NB op 22 juni 2020, net voor de publicatie van deze oratie, is de buitenplaats als venster uit de canon gehaald).

⁶¹ Clifford Geertz, *The interpretation of cultures. Selected essays* (New York 1973).